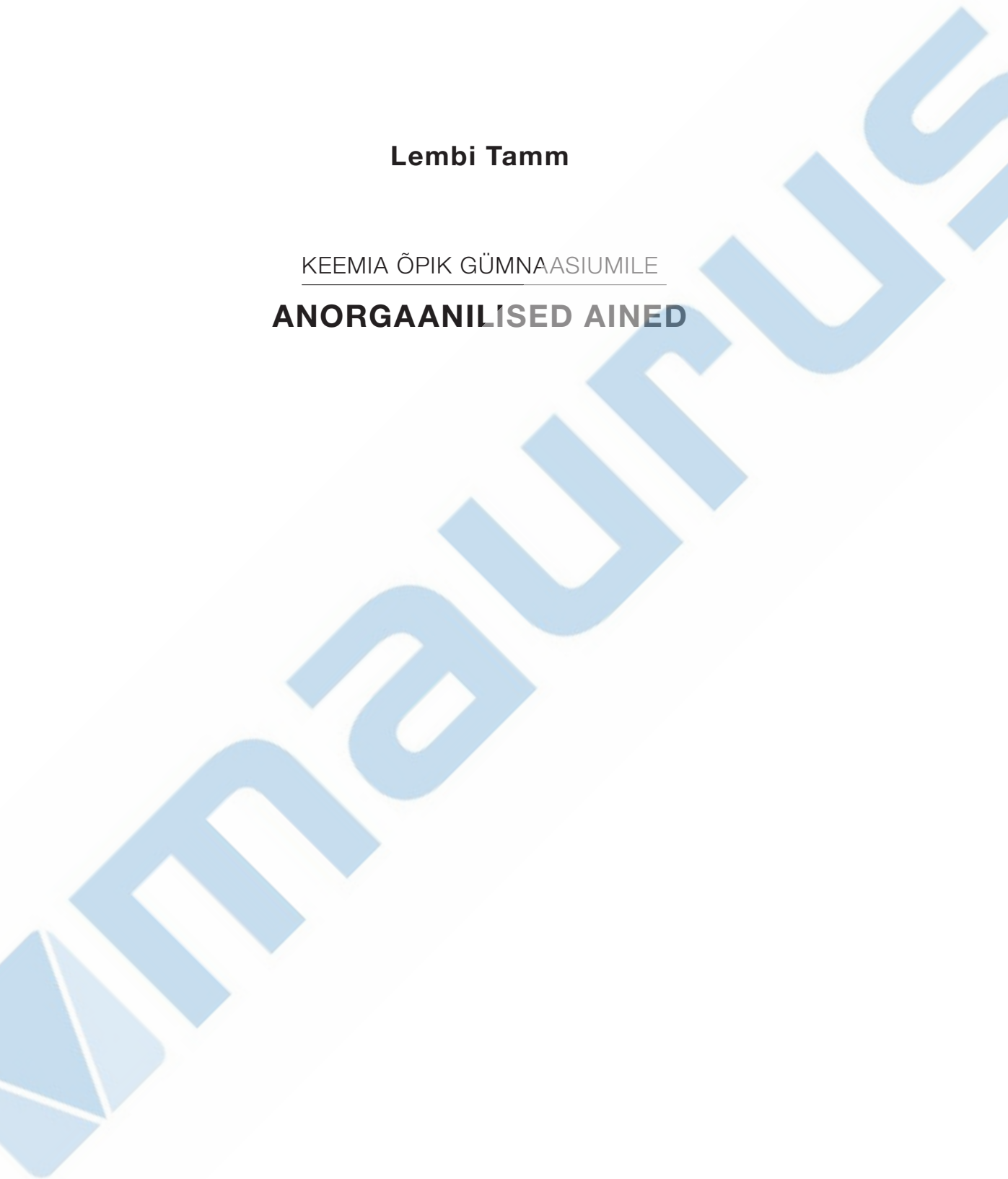

Lembi Tamm

KEEMIA ÕPIK GÜMNAASIUMILE

ANORGAANILISED AINED

Lembi Tamm
KEEMIA ÕPIK GÜMNAASIUMILE
ANORGAANILISED AINED

Retsensendid: Erika Jüriado, Martin Saar
Toimetaja: Andrus Kangro
Keeletoimetaja: Piret Pöldver
Joonised: Heiko Unt
Molekulmudelid: Tarmo Tamm
Kujundus: Heiko Unt

Fotod

Basf Press Photos 54
Corbis Images 15, 24, 77, 79, 91, 134, 163
Evonik Industries Images 104
Fundamental Photographs 14, 20, 28, 94, 100, 101, 120, 139, 144, 159, 164, 165
Scanpix 103
Siemens Pictures 66
Shutterstock Images 8, 9, 10, 11, 22, 37, 38, 39, 41, 42, 43, 49, 54, 55, 67, 68, 84,
88, 101, 102, 103, 104, 115, 123, 124, 126, 136, 150, 162
World Aluminium Images 67

Maurus Kirjastus OÜ, 2014

ISBN 978-9949-9610-3-0

Adress: Tartu mnt 74, 10144, Tallinn, üldnumber: 697 1011

www.kirjastusmaurus.ee

e-post: tellimine@kirjastusmaurus.ee

Kõik õigused käesolevale väljaandele on seadusega kaitstud. Ilma autoriõiguse omaniku kirjaliku loata pole lubatud ühtki selle väljaande osa paljundada ei mehaanilisel, elektroonilisel ega muul viisil.

ANORGAANILISED AINED

Lembi Tamm

I. METALLID

1. METALLIDE OMADUSED	8
1.1. METALLIDE FÜÜSIKALISED OMADUSED	8
Metallide füüsikaliste omaduste võrdlus	9
1.2. METALLIDE REAGEERIMINE MITTEMETALLIDEGA	13
Metallide aktiivsuse võrdlus reageerimisel mittemetallidega	13
Metallide reageerimine hapnikuga	15
Metalli reageerimine mittemetalliga kui redoksreaktsioon	17
1.3. METALLIDE PINGERIDA	19
Metallide reageerimine hapete lahustega	20
Metallide reageerimine veega	23
Metallide reageerimine vähemaktiivsete metallide soolade lahustega	27
1.4. ARVUTUSI REAKTSIOONIVÕRRANDITE PÕHJAL	30
Arvutustulemuste täpsus	30
Moolarvutused ühe reaktsioonis osaleva aine hulga järgi	30
Arvutused ühe aine liia korral	33
2. METALLIDE TOOTMINE JA RAKENDUSI PRAKTIKAS	37
2.1. METALLIDE SAAMINE MAAGIST	37
Metallide looduslikud ühendid – mineraalid	37
Metalliühendite keemiline redutseerimine	40
Keemiliste protsesside saagis	43
2.2. METALLIDE SAAMINE ELEKTROLÜÜSIL	45
Elektrolüüsi põhimõte	45
Sulatatud naatriumkloriidi elektrolüüs	47
2.3. METALLIDE KORROSION, KORROSIONITÕRJE	49
Metallide korrosiooni põhimõte	49
Keemiline korrosioon	50
Elektrokeemiline korrosioon	51
Metallide korrosioonitõrje	52

1. Mo

Metallide
omadused

2. Tr

Metallide tootmine
ja rakendusi
praktikas

2.4. KEEMILISED VOOLUALLIKAD	57
Keemiliste vooluallikate tööpõhimõte	57
Tähtsamaid keemilisi vooluallikaid	59
2.5. METALLISULAMID	64
Sulamite üldiseloostus	64
Tuntumaid sulameid	66
2.6. ARVUTUSI SEOSIS LISANDITE, SAAGISE JA KAOGA	69
Lähteainetes sisalduvate lisandite arvestamine	69
Arvutusi saagiseprotsendi ja reaktsioonis esineva kao põhjal	72

II. MITTEMETALLID

3. MITTEMETALLIDE OMADUSED JA ISELOOMULIKUD ÜHENDID	76
3.1. MITTEMETALLIDE STRUKTUUR JA FÜÜSIKALISED OMADUSED	76
3.2. MITTEMETALLIDE KEEMILISED OMADUSED	82
Mittemetallide keemilise aktiivsuse võrdlus	82
Mittemetalliliste elementide oksüdatsiooniasemed ühendites	84
Mittemetallilised elemendid looduses	88
3.3. MITTEMETALLIDE ISELOOMULIKKE ÜHENDEID	90
Oksiidid	90
Hapnikhapped	95
Tähtsamad hapnikhapete soolad	100
3.4. ARVUTUSI SEOSIS REAKTSIOONIDEGA LAHUSTES	107
Arvutused lahuste molaarse kontsentratsiooni põhjal	107
Arvutusi kristallhüdraatide korral	110

4. MITTEMETALLE JA NENDE ÜHENDEID

4.1. VESINIK	114
Üldiseloostus	114
Vesiniku keemilised omadused	115
Vesiniku ühendeid	116
Vesiniku saamine	118
Vesiniku ja tema ühendite kasutusvaldkondi	119
4.2. VIIA RÜHM. HALOGEENID	119
Üldiseloostus	119
Halogeenide keemilised omadused	120
Halogeeniühendeid	123
Kloori saamine	125
Kloori kasutusvaldkondi, halogeeniühendid looduses	126
4.3. VIA RÜHM. HAPNIK JA VÄÄVEL	127
Üldiseloostus	127
Hapniku ja väävli keemiliste omaduste võrdlus	128
Hapniku ja väävli ühendeid	129
Hapniku ja väävli saamine	134
Hapniku, väävli ja nende ühendite kasutusvaldkondi ning roll looduses	135
4.4. VA RÜHM. LÄMMASTIK JA FOSFOR	137
Üldiseloostus	137
Lämmastiku ja fosfori keemiliste omaduste võrdlus	138
Lämmastiku ja fosfori ühendeid	139
Lämmastiku ja fosfori saamine	146
Lämmastiku, fosfori ja nende ühendite kasutusvaldkondi ning roll looduses	146
4.5. IVA RÜHM. SÜSINIK JA RÄNI	148
Üldiseloostus	148
Süsiniku ja räni keemilised omadused ning üendid	149
Süsiniku ja räni kasutusvaldkondi	150

5. ÜLESANDEID, LISALUGEMIST, KATSEID

5.1. REDOKSREAKTSIOONI VÕRRANDI TASAKAALUSTAMINE	151
5.2. AMFOTEERSED HÜDROKSIIDID, METALLIDE REAGEERIMINE	155
LEELISTE LAHUSTEGA	
Amfoteersed hüdroksiidid	155
Metallide reageerimine leelise lahusega	157
Kompleksühendid	157
5.3. ELEKTROKEEMILISTE PROTSESSIDE RAKENDUSI	159
Naatriumkloriidi vesilahuse elektrolüüs	159
Vee elektrolüüs	160
Igapäevaelus kasutatavaid keemilisi vooluallikaid	161
5.4. IOONIDE TÕESTUSREAKTSIOONE	163
Katioonide tõestamine	163
Anioonide tõestamine	165
Keemia põhimõisteid ja termineid	167
Keemiliste elementide perioodilisustabel	175
Metallide elektrokeemilise aktiivsuse rida	176
Hüdroksiidide ja soolade lahustuvus vees	176

I. METALLID

1. METALLIDE OMADUSED

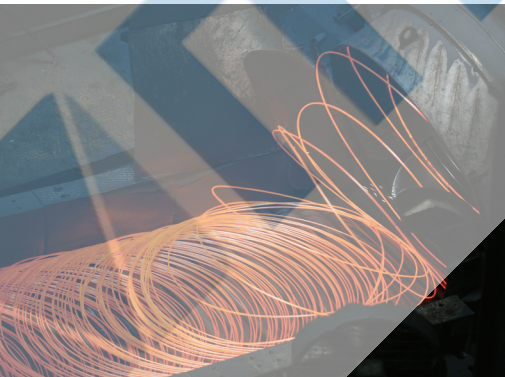
1.1. METALLIDE FÜÜSIKALISED OMADUSED

Metalle on kerge ära tunda nende **iseloomulike omaduste** järgi. Enamik metalle on tahked ained, mis peegeldavad hästi valgust ning on hea elektri- ja soojusjuhtivusega. Metallide iseloomulikud füüsilised omadused on tingitud metallides esinevast **metallilisest sidemest**, mis võimaldab väliskihi elektronidel suhteliselt vabalt liikuda ühe aatomi juurest teise juurde. Metallilise sideme tõttu on metallid plastilised, aatomid saavad üksteise suhtes nihkuda, ilma et metallikristall seejuures puruneks. Metalle saab seetõttu suhteliselt kergesti töödelda – painutada, venitada ja valtsida, saamaks vajaliku kujuga esemeid.

Metallide ühised iseloomulikud omadused ei avaldu kõigil metallidel siiski võrdsel määral. Olenevalt metalliliste elementide elektronstruktuurist ja metallikristalli ehitusest võivad metallide omadused varieeruda laiades piirides.

▶ 1.1. Metall kasutamine peeglina

▼ 1.2. Metallitöötlemine

Metallide elektri juhtivus

Parimad elektri- ja soojusjuhid on **hõbe, vask** ning **kuld**. Nende aatomite väliskihis on 1 paardumata elektron. Ka **leelis-** **metallid** on väga head elektri juhid, nendegi aatomite väliskihis on vaid 1 elektron. Suure keemilise aktiivsuse tõttu pole aga leelismetallid praktiliseks kasutamiseks sobivad.

Küllaltki hästi juhivad elektrit ka metallid, mille aatomite väliskihis on 3 elektroni (tuntuim nendest on **alumiinium**). Enamikul siirdemetallidest on aatomite väliskihis 2 elektroni (elektronipaar). Need metallid juhivad elektrit suhteliselt halvemini, paljud neist kuumenevad elektrivoolu toimetel. Selliseid suure elektritakistusega metalle saab seetõttu kasutada elektrikuttekehade ja elektrilampide hõõgniidi materjalina.

► 1.3. Metallide kasutamine elektri juhtina

Metallide plastilisus

Metallid on seda plastilisemad, mida suurem on nendes metallilise sideme osatähtsus. Kõige puhtamal kujul esineb metalliline side **leelis-** ja **leelismuldmetallides**. Seejärel on need metallid üsna pehmed, neid on võimalik kergesti noaga lõigata.

Vähemaktiivsetes metallides, eriti enamikus siirdemetallides on küllaltki suur osatähtsus kovalentsetel sidemetel (siirdemetallides moodustavad kovalentseid sidemeid aatomite eelviimase kihi *d*-alakihi elektronid). Sellised metallid on küllaltki kõvad ja suhteliselt haprad. Üks kõvemaid metalle on **kroom**.

Metallide sulamistemperatuur

Ka metallide sulamistemperatuur oleneb suurel määral sellest, milline on metallilise sideme osatähtsus metallis. Metalliline side on suhteliselt nõrk. Valdavalt metallilise sidemega metallid, **leelis-** ja **leelismuldmetallid**, on seetõttu küllaltki madala sulamistemperatuuriga. Kuna aatomiraadiuse kasvades metalliline side järjest nõrgeneb, siis A-rühmade metallide sulamistemperatuur rühmas ülevalt alla üldreeglina alaneb.

Kõige kõrgema sulamistemperatuuriga on tüüpilised 5. ja 6. perioodi siirdemetallid, eelkõige need, mis paiknevad siirdemetallide reas rohkem keskel. Nendes metallides on aatomitevaheliste kovalentsete sidemete osatähtsus eriti suur. Kõrgeima sulamistemperatuuriga metall on volfram, väga kõrge sulamistemperatuuriga on ka tantaal, niobium, molübdeen ja mitmed teised siirdemetallid.

IIB rühma metallidel tsingil, kaadmiumil ja elavhõbedal on aga erandina palju madalam sulamistemperatuur. Selle alarühma metallid ei käitu tüüpiliste siirdemetallidena. Elavhõbe on üldse kõige madalama sulamistemperatuuriga metall ($t_{\text{sul}} = -36\text{ °C}$).

- **1.4.** Raua sulatamine (puhta raua sulamistemperatuur on üle 1500 °C)

TABEL 1.1. Metallide sulamistemperatuuride võrdlus

	IA	IIA	IIIB	IVB	VB	VIB	VIIB	VIIIB			IB	IIB	IIIA	IVA	VA
2. periood	Li	Be													
3. periood	Na	Mg											Al		
4. periood	K	Ca	Sc	Ti	V	Cr	Mn	Fe	Co	Ni	Cu	Zn	Ga	Ge	
5. periood	Rb	Sr	Y	Zr	Nb	Mo	Tc	Ru	Rh	Pd	Ag	Cd	In	Sn	Sb
6. periood	Cs	Ba	La	Hf	Ta	W	Re	Os	Ir	Pt	Au	Hg	Tl	Pb	Bi

Metallid sulamistemperatuuriga kuni 100 °C on tabelis tähistatud **punase värvusega**;
 sulamistemperatuuriga $100\text{--}500\text{ °C}$ on tähistatud **beeži värvusega**;
 sulamistemperatuuriga $500\text{--}1000\text{ °C}$ on tähistatud **rohelise värvusega**;
 sulamistemperatuuriga $1000\text{--}1500\text{ °C}$ on tähistatud **sinise värvusega**;
 sulamistemperatuuriga $1500\text{--}2000\text{ °C}$ on tähistatud **violetse värvusega**;
 sulamistemperatuuriga üle 2000 °C on tähistatud **musta värvusega**.

Metallide tihedus

Metallide tihedust mõjutavad mitmed tegurid – eelkõige vastava elemendi aatommass, kuid mõnevõrra ka aatomiraadius ja metalli kristallivõre ehitus. Kuna aatommass perioodilisustabeli rühmades ülevalt alla tugevasti suureneb, siis metallide tihedus kasvab üldreeglina samas suunas. Eriti suure tihedusega on 6. perioodi siirdemetallid (osmium jt).

Tinglikult liigitatakse metalle kergeteks (tihedus alla $5,0 \text{ g/cm}^3$), mõõdukalt rasketeks (tihedus vahemikus $5,0\text{--}10,0 \text{ g/cm}^3$) ja üliasketeks (tihedus üle $10,0 \text{ g/cm}^3$). Metalltoodete valmistamiseks eelistatakse enamasti võimalikult kergeid (väikese tihedusega) metalle. Tuntumad kergmetallid on alumiinium, magneesium ja titaan (viimane on ka keemiliselt väga vastupidav).

▲ 1.5. Kergmetalli kasutamine

TABEL 1.2. Metallide tiheduste võrdlus

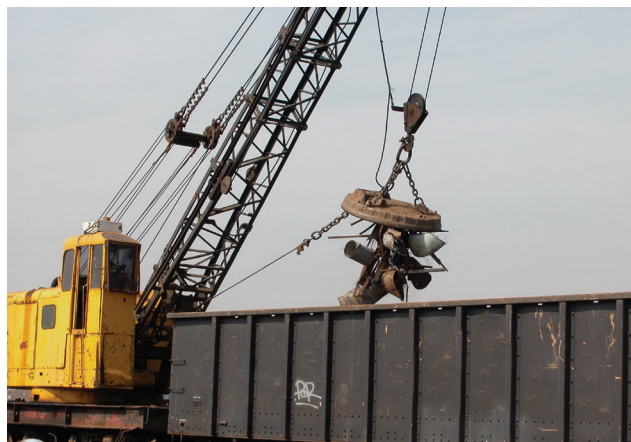
	IA	IIA	IIIB	IVB	VB	VIB	VIIIB	VIIIIB			IB	IIB	IIIA	IVA	VA
2. periood	Li	Be													
3. periood	Na	Mg											Al		
4. periood	K	Ca	Sc	Ti	V	Cr	Mn	Fe	Co	Ni	Cu	Zn	Ga	Ge	
5. periood	Rb	Sr	Y	Zr	Nb	Mo	Tc	Ru	Rh	Pd	Ag	Cd	In	Sn	Sb
6. periood	Cs	Ba	La	Hf	Ta	W	Re	Os	Ir	Pt	Au	Hg	Tl	Pb	Bi

Metallid tihedusega kuni $2,0 \text{ g/cm}^3$ on tabelis tähistatud **punase värvusega**;
 tihedusega $2,0\text{--}5,0 \text{ g/cm}^3$ on tähistatud **rohelise värvusega**;
 tihedusega $5,0\text{--}10,0 \text{ g/cm}^3$ on tähistatud **sinise värvusega**;
 tihedusega $10,0\text{--}15,0 \text{ g/cm}^3$ on tähistatud **violetse värvusega**;
 tihedusega üle $15,0 \text{ g/cm}^3$ on tähistatud **musta värvusega**.

Metallide magnetilised omadused

Mõnedel metallidel avalduvad ka magnetilised omadused. Tuntuim nendest on raud. Magnetiliste omadustega on ka koobalt, nikkel ja nende metallide sulamid.

► 1.6. Raul avalduvad magnetilised omadused

KOKKUVÕTE

- Metallide **iseloomulikud füüsikalised omadused** (metalne läige, hea elektri- ja soojusjuhtivus, plastilisus) on tingitud metallides esinevast metallilisest sidemest.
- Parimad **elektrijuhid** on hõbe, vask ja kuld. Suhteliselt hea elektrijuht on ka alumiinium.
- Suhteliselt **madala sulamistemperatuuriga** on leelismetallid, nendes esineb valdavalt metalliline side. **Kõrgeima sulamistemperatuuriga** on 5. ja 6. perioodi siirdemetallid, milles on suur osatähtsus kovalentsel sidemetel (volfram jt).
- **Metallide tihedus** üldreeglina kasvab rühmas ülevalt alla (aatommassi kasvu tõttu). Praktikas olulised **kergetmetallid** (väikese tihedusega metallid) on alumiinium, magneesium ja titaan.
Suurima tihedusega on eelkõige 6. perioodi siirdemetallid (osmium jt).

KÜSIMUSED

1. Selgitage metallide plastilisust (head töödeldavust), lähtudes metallides esineva metallilise sideme iseärasustest.
2. Põhjendage metallide head elektri- ja soojusjuhtivust.
3. Millised metallid on parimad elektrijuhid? Millised neist sobivad elektrijuhtmete valmistamiseks?
4. Millised metallid on vedelas olekus a) temperatuuril 30 °C, b) temperatuuril 100 °C, c) temperatuuril 300 °C?
5. Miks on leelismetallid palju pehmemad ja madalama sulamistemperatuuriga kui enamik teisi metalle?
6. Põhjendage tüüpiliste siirdemetallide suurt kõvadust ja kõrget sulamistemperatuuri.
7. Millised kergetmetallid (tihedus alla 5,0 g/cm³) sobivad kasutamiseks materjalina seadmete või tarbeesemete valmistamisel?

Enamik metalle võib sobivates tingimustes reageerida mittemetallidega. Need reaktsioonid kulgevad väga erineva kiirusega, olenevalt temperatuurist ja lähteainete aktiivsusest. Reaktsiooni saadusena tekivad vastavate metallide oksiidid, kloriidid, sulfiidid vm **binaarsed ühendid**.

Binaarsed ühendid

Binaarseteks ühenditeks nimetatakse ühendeid, mis koosnevad **ainult kahe elemendi aatomitest**.

Metallilise ja mittemetallilise elemendi binaarse ühendi nimetuses ja valemis märgitakse mittemetalliline, s.t **elektronegatiivsem element** alati viimasena ja selle elemendi nimetusele lisatakse **lõpp -iid**, nt kaltsium**oksiid** (CaO), naatrium**kloriid** (NaCl), raud(II)**sulfiid** (FeS) jt.

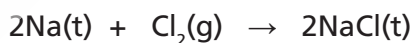
Reegel, et binaarses ühendis märgitakse elektronegatiivsem element viimasena, kehtib üldreeglina ka mittemetalliliste elementide omavaheliste ühendite korral, nt lämmastik**oksiid** (NO), vesinik**kloriid** (HCl), süsinikdi**sulfiid** (CS₂). Mittemetalliliste elementide binaarsete ühendite valemite kirjutamisel on siiski ka mõningaid ajalooliselt kujunenud erandeid, nt NH₃ ja CH₄ (ammoniaak ehk vesinik**nitriid** ja metaan ehk vesinik**karbiid**).

METALLIDE AKTIIVSUSE VÕRDLUS REAGEERIMISEL MITTEMETALLIDEGA

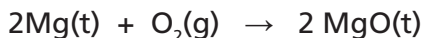
Metall reageerib mittemetallidega seda aktiivsemalt, mida metallilisem ta on, s.t mida kergemini tema aatomid loovutavad oma väliskihi elektrone. Elemendi metallilisus on määratud tema aatomiehitusega ja järelkult selle elemendi asukohaga perioodilisustabelis. **Elementide metallilisus suureneb perioodides paremalt vasakule ja A-rühmades ülevalt alla** (siirdemetallide aktiivsus rühmas ülevalt alla üldreeglina väheneb).

Aktiivsed metallid (leelis- ja leelismuldmetallid)

Aktiivsete metallide ja aktiivsete mittemetallide (kloori, hapniku jt) vahelised reaktsioonid toimuvad üsna energiliselt juba tavatingimustes, eriti aktiivselt aga kuumutamisel.

Ka magneesium, mis jääb aktiivsete ja vähemaktiivsete metallide piirile, reageerib kuumutamisel väga aktiivselt mittemetallidega, nt hapnikuga. Kuna magneesium põleb silmipimestavalt valge leegiga, on seda reaktsiooni kasutatud valgustamiseks fotografeerimisel.

► **1.7.** Magneesiumi põlemine õhus

Vähemaktiivsed metallid

Suurem osa metalle, sh ka praktikas enamkasutatavad metallid raud, alumiinium, tina, plii, tsink, kroom, vask jpt, kuuluvad nn vähemaktiivsete metallide hulka.

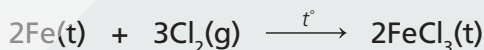
Vähemaktiivsed metallid on mittemetallide suhtes küllaltki vastupidavad. Tavatingimustes nad mittemetallidega enamasti praktiliselt ei reageerigi või toimub see reaktsioon väga aeglaselt. Kuumutamisel võib reaktsioon aga olenevalt lähteainete aktiivsusest kulgeda üsna aktiivselt. Näiteks alumiiniumi ja väävli vaheline reaktsioon kulgeb kuumutamisel väga aktiivselt (reaktsioon on eksotermiline).

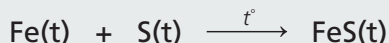
Paljud metallid, eriti siirdemetallid, saavad moodustada ühendeid erinevates oksüdatsiooniastmetes. Metallid reageerimisel mittemetalliga tekib enamasti ühend, milles metall on oma kõige püsivamas oksüdatsiooniastmes. Tuntumate metallide püsivaimad oksüdatsiooniastmed ühendites on toodud lk 174.

Raua oksüdatsiooniastmed ühendites mittemetallidega

Raud võib moodustada mittemetallidega ühendeid nii oksüdatsiooniastmes III kui ka II, olenevalt mittemetalli aktiivsusest. Raua reageerimisel **klooriga** tekib raud(III)kloriid, sest kloor on väga tugev oksüdeerija.

Raua reageerimisel **väävliga** tekib aga raud(II)sulfiid, sest väävel on palju vähem aktiivne (s.t palju nõrgem oksüdeerija) kui kloor.

1. **Mo**

Metallide
omadused

Väga vähe aktiivsed metallid ehk väärismetallid

Väärismetallid on oksüdeerumise suhtes eriti vastupidavad, seepärast nimetataksegi neid väärismetallideks. Ka kuumutamisel nad enamiku mittemetallidega, sh hapnikuga ei reageeri.

Igapäevaelus tuntumad väärismetallid on kuld, plaatina ja hõbe, keemiliselt püsivaim nendest on kuld.

METALLIDE REAGEERIMINE HAPNIKUGA

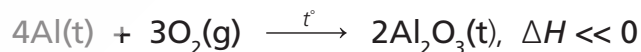
Hapnik on tavatingimustes kõige levinum ja tugevam oksüdeerija. Seetõttu on väga oluline tunda praktikas kasutatavate metallide vastupidavust hapniku suhtes. Õhuhapniku toimel moodustub enamiku vähemaktiivsete metallide (Al, Zn, Cr, Mn jpt) pinnale **õhuke tihedat oksiidikihti**, mis takistab metalli edasist oksüdeerumist.

Oksiidikihi tõttu võib metall kaotada läike ja muutuda tuhniks.

▲ 1.8. Plii ja tina kaotavad oksiidikihi tõttu oma metalse läike ja muutuvad tumedaks

Kõrgematel temperatuuridel oksiidikiht metalle enam ei kaitse ja reaktsioon võib kulgeda küllaltki aktiivselt. Tavatingimustes hapniku suhtes hästi vastupidav alumiinium reageerib kuumutamisel aktiivselt hapnikuga, eraldades palju soojust.

Paljude suhteliselt aktiivsemate metallide (Fe, Cr jt) värskest valmistatud peeneteraline pulber, mis pole jõudnud veel pinnalt oksüdeeruda, on palju aktiivsem kui oksiidikihiga kattunud metall. Seetõttu tuleb metallide mehaanilisel töötlemisel olla ettevaatlik, sest tekkiv metallipuru võib õhus kergesti süttida.

TABEL 1.3. Tuntumate metallide püsivamaid okside

A-rühmade metallide püsivamaid okside*

	IA	IIA	IIIA	IVA	VA
2. periood	Li ₂ O	BeO			
3. periood	Na ₂ O ₂	MgO	Al ₂ O ₃		
4. periood	KO ₂	CaO	Ga ₂ O ₃	GeO ₂	
5. periood	RbO ₂	SrO	In ₂ O ₃	SnO ₂	Sb ₂ O ₃ Sb ₂ O ₅
6. periood	CsO ₂	BaO ₂	Tl ₂ O	PbO Pb ₃ O ₄	Bi ₂ O ₃

* Enamikule leelismetallidele ja mõnele leelismuldmetallile pole iseloomulikud mitte oksiidid, vaid peroksiidid (tähistatud **roheline värvusega**) või hüperoksiidid (tähistatud **sinise värvusega**).

4. perioodi siirdemetallide püsivamaid okside

IIIB	IVB	VB	VIB	VIIB	VIIIB		IB	IIB	
Sc ₂ O ₃	TiO ₂	V ₂ O ₅	Cr ₂ O ₃	MnO ₂	Fe ₂ O ₃ Fe ₃ O ₄	CoO Co ₂ O ₃	NiO	Cu ₂ O CuO	ZnO

1. Mo

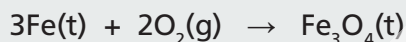
Metallide
omadused

Raua reageerimisel hapnikuga võivad olenevalt tingimustest tekkida erinevad saadused. Niiskes õhus seismisel tekib raua pinnale poorne **roostekiht** (selle põhikoostisaine on raud(III)oksiid Fe_2O_3), mis ei takista hapniku ligipääsu metallile.

Raua roostetamist vaatleme lähemalt lk 49.

Õhus kuumutamisel moodustub raua pinnale aga nn **rauatagi** koostisega Fe_3O_4 (seda ühendit võib vaadelda kui raud(II)- ja raud(III)-segaoksiidi $\text{FeO} \cdot \text{Fe}_2\text{O}_3$).

Rauatagi kiht on üsna õhuke ja tihe. Seetõttu muutub raud pärast kuumutamist roostetamise suhtes palju vastupidavamaks.

METALLI REAGEERIMINE MITTEMETALLIGA KUI REDOKSREAKTSIOON

Keemilistes reaktsioonides metallid alati loovutavad elektrone, s.t käituvad redutseerijana.

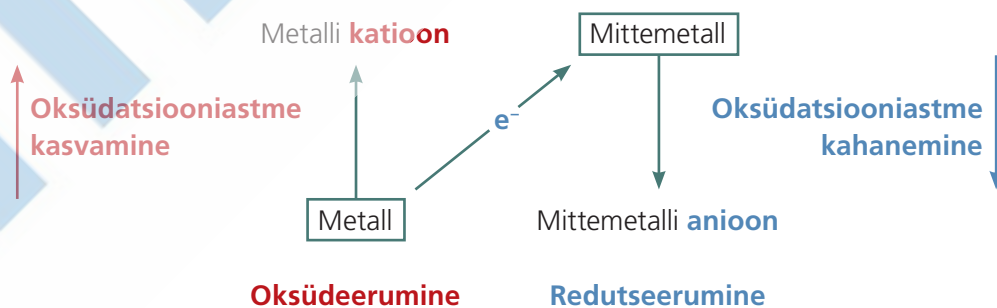
Oksüdeerijana võivad metallide suhtes käituda paljud ained, sealhulgas ka mittemetallid.

Metalli reaktsioon mittemetalliga on redoksreaktsioon, milles metall käitub redutseerijana.

Metalli aatomid loovutavad elektrone, muutudes **metalli kationideks**. Metallilise elemendi oksüdatsiooniaste seega kasvab.

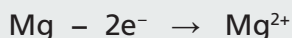
Mittemetalli aatomid liidavad elektrone, muutudes vastavateks **anioonideks**. Mittemetallilise elemendi oksüdatsiooniaste seega kahaneb.

Metalli ja mittemetalli vahelise redoksreaktsiooni skeem

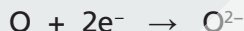

Magneesiumi reageerimine hapnikuga

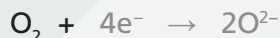
Magneesiumi aatom loovutab 2 elektroni, moodustades Mg^{2+} -iooni (magneesiumi oksüdatsiooniasenduse kasvab).

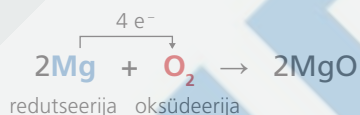
Hapniku aatom liidab 2 elektroni, moodustades O^{2-} -iooni (hapniku oksüdatsiooniasenduse kahaneb).

Lihtainena ei koosne hapnik mitte üksikaatomitest, vaid O_2 molekulidest. Hapniku molekul liidab 4 elektroni ja temast tekib 2 oksiidiooni.

Kogu reaktsioonivõrrand tasakaalustatud kujul on järgmine:

Kaks Mg aatomit loovutavad reaktsioonis kokku 4 elektroni ja üks hapniku molekul liidab samuti 4 elektroni. **Redoksreaktsioonides on loovutatud elektronide arv alati võrdne liidetud elektronide arvuga.**

Redoksreaktsioonide tasakaalustamise põhimõtteid käsitletakse põhjalikumalt õpiku lisas (lk 151).

KOKKUVÕTE

- Metalli aktiivsus reageerimisel mitmetallidega on määratud sellega, kui kergesti metalli aatomid loovutavad elektrone.
- Kõige energilisemalt reageerivad mitmetallidega **aktiivsed metallid** (leelis- ja leelismuldmetallid).
- Vähemaktiivsed metallid** on tavatingimustes mitmetallide suhtes küllaltki vastupidavad. Nende metallide pinnale tekib õhus seismisel õhuke oksidikiht, mis enamasti kaitseb metalli edasise korrosiooni eest.
- Metalli ja mitmetalli vaheline reaktsioon on redoksreaktsioon, milles **metall käitub redutseerijana**, mitmetall oksüdeerijana.

1. Kuidas on metalli aktiivsus reageerimisel mittemetallidega seotud metalli asukoha perioodilisustabelis?
2. Tooge näiteid aktiivsetest, vähemaktiivsetest ja väga vähe aktiivsetest metallidest (väärismetallidest). Võrrelge nende aktiivsust reageerimisel mittemetallidega, nt hapnikuga.
3. Selgitage redoksreaktsioonide toimumise põhimõtet metallide ja mittemetallide vaheliste reaktsioonide näitel.
4. Kirjutage (ja tasakaalustage) järgmiste reaktsioonide võrrandid.

a) $\text{Na} + \text{S} \rightarrow$	d) $\text{Cu} + \text{O}_2 \xrightarrow{t^\circ}$
b) $\text{Ca} + \text{Cl}_2 \xrightarrow{t^\circ}$	e) $\text{Fe} + \text{O}_2 \xrightarrow{t^\circ}$
c) $\text{Al} + \text{O}_2 \xrightarrow{t^\circ}$	

1.3. METALLIDE PINGERIDA

Metalli aktiivsust **vesilahustes kulgevates reaktsioonides** (s.t metalli tugevust redutseerijana vesilahustes) iseloomustab tema asukoht **metallide pingereas**. Metallid on pingereas reastatud aktiivsuse vähenemise suunas. Esimeseks, kõige aktiivsemaks metalliks selles reas on liitium, pingerea lõpetab kõige vähem aktiivne väärismetall kuld. Metallide pingeritta on võrdluseks paigutatud ka vesinik, mille oksüdeerumisel tekivad samuti katioonid – H^+ -ioonid. Allpool on toodud metallide pingerida enamtuntud metallide kohta (vt lk 21).

Metalli asukoht pingereas iseloomustab tema aktiivsust vesilahustes kulgevates reaktsioonides – võimet reageerida vee ning hapete ja soolade lahustega.

Millest oleneb metalli asukoht pingereas?

Metallide aktiivsus vesilahustes kulgevates reaktsioonides erineb märgatavalt nende aktiivsusest reageerimisel mittemetallidega. Reageerimisel mittemetallidega määrab reaktsiooni aktiivsuse vaid elemendi metallilisus, s.t metalli aatomite võime loovutada elektrone.

Vesilahustes kulgevates reaktsioonides, kus saadusena tekivad **hüdraatunud metallikatioonid**, on aga väga oluline see, kui tugev on katioonide vastastiktoime veega (kui tugevasti katioonid hüdraatuvad). Katioonid hüdraatuvad seda tugevamini, mida väiksemad nad on ja mida suurem on nende laeng (mida suurem on nende laengutihedus). Seepärast ongi liitium pingereas esimesel kohal. Li^+ -ioonid hüdraatuvad palju tugevamini kui teiste leelismetallide katioonid.

Enamiku metallide iseloomulikuks omaduseks on võime reageerida hapete lahustega.

Metallide reageerimine hapete lahustega on redoksreaktsioon, milles **redutseerijaks on metall** ja **oksüdeerijaks on happe vesinikioonid**. Metalli oksüdeerumisel tekivad metalli katioonid, mis vesilahuses hüdraatuvad. Vesinikioonide redutseerumisel tekiavad vesiniku aatomid, mis liituvad vesiniku molekulideks. Seetõttu eraldub reaktsioonis **gaasiline vesinik**.

Metallid, reageerides happe lahusega, tõrjuvad lahusest välja vesinikku.

► **1.9.** Tsingi reageerimine happe lahusega

Metalli reageerimisel happe lahusega on oksüdeerijaks happe vesinikioonid.

Reaktsiooni ioonvõrrandist on näha, et happe anioonid reaktsioonist osa ei võta.

Hapete lahustest tõrjuvad vesinikku välja metallid, mis asuvad metallide pingereas vesinikust vasakul. Alltoodud pingereas on metallid, mis reageerivad hapete lahustega, tähistatud **sinise värvusega**. Need metallid on tugevamad redutseerijad kui vesinik (lihtainena). Reaktsioon toimub seda aktiivsemalt, mida eespool on metall pingereas. Eriti tormiliselt kulgeb reaktsioon aktiivsete metallide (leelis- ja leelismuldmetallide) korral.

NB! Leelis- ja leelismuldmetallide reaktsioonid hapetega on väga ohtlikud, võib toimuda plahvatus.

1. **Mo**

Metallide
omadused